

Beskyt de værdige fattige!

Opfattelser og behandling af fattige
i velgørenhed, filantropi og fattigvæsen
i København 1770-1874

Beskyt de værdige fattige!

Opfattelser og behandling af fattige
i velgørenhed, filantropi og fattigvæsen
i København 1770-1874

Inger Lyngdrup Nørgård

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2017
University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 543
Sats og omslag: Donald Jensen, Unisats ApS
Trykt af Specialtrykkeriet Viborg
ISBN: 978 87 7674 989 7

Beskyt de værdige fattige! er trykt med støtte fra
Helle Lindes Kulturfond
Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Forsideillustration: Rach og Eegberg, 1749. Nationalmuseet.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M
www.universitypress.dk

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	11
Værdighed i fattighistorien	15
Velgørenhed – det frivillige aspekt i fattighjælpen	16
Hvem var de fattige?	20
Litteratur- og forskningsgennemgang	21
Teoretiske greb	28
Relationen imellem fattigforsorgens dagsordenssættere og de fattige	32
Kildemateriale	32
Bogens opbygning	36
2. København og fattigforsorgen	49
København vokser	49
Københavns middelstand	49
Københavns Fattigvæsen	50
Forskellige former for fattighjælp og antallet af understøttede	53
3. Perioden 1770-1799: Patrioternes Fattigvæsen	
– mellem valgørenhed og socialpolitik	59
Patriotisme og det københavnske borgerskab	59
Betleriforbud og de 'rette Almisselemmer'	61
De kristnes pligt til at donere til fattigvæsenet	64
1771-fattigforordningen: Uddannelse og arbejde	
– vejene ud af fattigdom	66
Valgørenheden som årsag til dovenskab	69
1792-fattigforordningen: Arbejdspligt og værdighed	70
Valgørenhed til patrioternes fattigvæsen	73
Det københavnske fattigvæsen og debatkulturen	74
Det patriotiske narrativ: Fokus på de værdige fattige	79
Fattigskat, en ødelæggende faktor for valgørenhed	80
Arbejdshusenes funktion i det københavnske fattigvæsen	83
Behov for ensartet behandling af de fattige	87

Fattigvæsenets plejekommissioners finansiering: En blandingsøkonomi	88
Velgørenhed: Den implicitte kontrakt mellem donatorer og forvaltere	90
1799-fattigplanen for København. Fejl i fattigvæsenets indretning?	91
Byen som forsørgelsesfællesskab	94
Forskning om 1799-fattigplanen	98
Trangskriteriet: Fattigvæsenets ansvar for alle fattige	99
Den personlige relation mellem de fattige og fattigforstanderen	101
De fattiges pligter	103
Velgørenhed inden for og uden for fattigvæsenet	108

4. Perioden 1800-1849:

Københavns moderne fattigvæsen etableres	131
Økonomisk krise og fattighjælpens retsvirkninger	131
De frivillige bidrag i fattigvæsenet mister betydning	134
Fattigskatten 1814	137
Særbehandling af stræbsomme fattige og fattige med særlige behov?	142
Civilsamfundets ansvar for de fattige	144
Ladegården – fattigvæsenets nye arbejdsinstitution	146
Fattigkategorier ved Københavns Fattigvæsen i 1822	148
De husvilde som arbejdere	151
Værdighed som styringsmekanisme	153
De farlige i bymiljøet	155
'Den fremsynede medborger'	159
Efterspil: Ladegårdens udvikling i 1800-tallet	160
Kampen om kirkens valgørenhed i 1840'erne	161
Velgørenhed må ikke ende i samme kasse som fattigskatten	163
Efterspil: København og 'De Fattiges Kasse'	165
De københavnske myndigheders ulovlige særordninger for de mere værdige trængende	166
Krig, filantropi og de værdige trængende	169
Velgørenhedens spontane karakter	173

5. Perioden 1850-1874: De værdige trængende	
– mellem filantropi og fattigvæsen	189
Borgerskabets København	189
Grundloven, København og dyrtidslovene for de værdige trængende	193
Middelstanden ønsker offentlig hjælp	194
Kommunalbestyrelsens og fattigvæsenets konservative strategi	196
Folketingsdebat om Københavns Kommunes tolkning af dyrtidslovgivningen	197
Skt. Annæ Plads – et særligt uddelingssted for de værdige fattige	199
De borgerlige rettigheder og værdigheden	201
En bestyrelse for den private velgørenhed?	202
Kritik af den private velgørenheds tilfældige uddelingspolitik	204
Formålet med en privat velfærdskomite	207
Det offentlige fattigvæsen som velgørenhedens antimodel	210
Kategorien af værdige trængende udvides	212
En strategi: Understøttelsesforeninger over hele byen	214
Viljen til at leve et uafhængigt liv	216
1871-reformen af det københavnske fattigvæsen	219
Den moralske nedbrydelse	223
Fattigborgmesterens vision for det offentlige fattigvæsen	224
Kampen for oprettelsen af Københavns Understøttelsesforening	227
Københavns Understøttelsesforening 1874	233
Filantropi som udtryk for sand menneskekærlighed	237
Københavns Understøttelsesforenings første år	239
Arbejdsdeling og specialisering i filantropien	240
Efterspil: Københavns Understøttelsesforening de første 25 år	243
6. Syntese over den københavnske fattigforsorgs udvikling 1770-1874	259
7. Konklusion	265
8. Resumé	279
Summary	280

Litteratur	283
Arkivaliefortegnelse Københavns Stadsarkiv (KSA)	283
Arkivaliefortegnelse Rigsarkivet (RA)	284
Betænkninger, lovforslag og lovgivning	284
Samtidig litteratur, skrifter og årsberetninger	285
Litteratur	288

Tak

Først og fremmest tak til de ansatte på Københavns Stadsarkiv for opbakning og hyggeligt socialt samvær i min tid som ph.d.-studerende på stedet. Min arkivkyndige vejleder herfra, Nete Balslev Wingender, vil jeg give en hjertelig tak for at bakke mig op samt for at være en god kammerat. Institut for Historie og Center for Velfærdsstatsforskning på Syddansk Universitet har været mine andre arbejdssteder, hvor jeg har lært meget af at deltage i seminarer, konferencer og frokostgrupper. Tak til min første vejleder Ulrik Langen for at lade mig få mulighed for yderligere at gå på opdagelse i de sociale forhold i fortidens København og dermed få øje for, hvordan afhandlingens problemstilling med fordel kunne udvides til også at omfatte udviklingen i velgørenhedens rolle. I forbindelse med at Ulrik Langen fik professorat på Københavns Universitet, fik jeg en ny vejleder, Jeppe Nevers. Jeg vil gerne give Jeppe en varm tak. Han er en fagligt yderst kompetent vejleder, som har sat fingeren på ømme punkter i den ufærdige afhandling, ligesom Jeppe har udvist en menneskelig forståelse for, at jeg til tider i arbejdsprocessen har haft mest behov for at arbejde selvstændigt. Tak til Anne Markussen, Peter Wessel Hansen og Hans Christian Johansen for enten at læse udkast til dele af afhandlingen eller diskutere faglige spørgsmål med mig i den udmærkede slutspurt. Jeg vil takke professor i historie Rachel Fuchs for i efterårssemestret 2011 at lade mig følge et byhistorisk kursus på et studieophold ved Arizona State University. I den forbindelse vil jeg også takke professor Sybil Thornton samt hendes mor, Irmgard, for at lade mig bo i deres hjem i Phoenix under studieopholdet. Tak til min familie, Mor, Far, Peter Martin og Marie, for altid at bakke op ved at høre på mine glæder og bekymringer. På privatfronten har Rasmus med tålmodighed fulgt mine anstrengelser og lyttet til engelsksprogede oplæg, læst artikeludkast og givet forskellige gode råd, på trods af at han ikke synes, at historie er et særligt spændende fag! Tak. Til slut er det på sin plads at nævne, at den filantropiske forening, Københavns Understøttelsesforening (1874), kaldet Legatfonden, eksisterer den dag i dag og gerne modtager velgørende gaver. Legatfondens hjælp ydes fortrinsvis som hjælp til selvhjælp til københavnere i akut nød.

Denne bog er en lettere omskrevet udgave af min historiske afhandling *Beskyt de værdige fattige! Opfattelser og behandling af fattige i velgørelse, filantropi og fattigvæsen i København 1770-1874*. Jeg var som ph.d.-stipendiat ansat ved Center for Velfærdsstatsforskning på Syddansk Universitet samt Københavns Stadsarkiv for at udforske den københavnske fattighistorie.